

ƏLİYEVƏ TƏRANƏ ASLAN QIZI
Gəncə Dövlət Universiteti, müəllim
83-avtan@mail.ru

MÜASİR TÜRK DİLLƏRİNDƏ SİFƏTLƏRİN AZALTMA DƏRƏCƏSİ

Müasir türk dili qrammatikasının aktual məsələlərindən biri də sifətin müqayisə dərəcələrinin tədqiqidir. Çünki sifətin həmin kateqoriyası, ümumiyyətlə, türkologiyada, xüsusilə türk dilçiliyində elmi cəhətdən kifayət qədər tədqiq olunmamışdır. Belə ki, həm türk dilçiliyində, həm də türkologiyada sifətin müqayisə dərəcələrinin miqdarı, onların adlandırılması, morfoloji və sintaktik yolla düzəldilmə qaydaları haqqında müxtəlif fikirlər mövcuddur. Təkcə bunu qeyd etmək kifayətdir ki, türk dilinə aid türk, sovet və Avropa türkoloqlarının yazdıqları əsərlərdə türk dilində sifətin birdən yeddiyə qədər dərəcəsi olduğu göstərilir.

Bundan başqa, türk dilçiləri tərəfindən müxtəlif dövrlərdə yazılmış qrammatika kitablarında sifətin dərəcələri bir çox istilahlarla adlandırılmışdır. Məs.: *adi, müsavət, beraberlik, eşitlik, mübalağa, rüchan, üstünlük, enüstünlük, tafdil, tafzil, tekit, müekkere, pekişme, küçültme, azaltma, eksiklik, tasgir, taklil, dünyet, fazlalık* və s.

Sifətin azaltma forması ilə əlamət və ya keyfiyyətin adi dərəcədən azlığı bildirilir.

Müasir türk ədəbi dilində sifətin azaltma forması həm morfoloji, həm də sintaktik yolla düzəldilir:

- a) müəyyən şəkilçilər vasitəsilə;
- b) bəzi xüsusi sözlərin müəyyən sifətlərdən əvvəl işlədilməsi yolu ilə.

Bu yanma üsullarını ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirmək faydalıdır.

Müəyyən şəkilçilər vasitəsi ilə düzəlmələr: - (i) *msı/-*(i)*msi/-* (u)*msu/-* (ü)*msü*

Bu, müasir türk dilində sifətin azaltma formasının yaradılmasında ən məhsuldar şəkilçidir. Onların yardımı ilə istər səslə, istərsə də səssizlə qurtaran sifət köklərindən azaltma forması düzəldilir. Bununla yanaşı, həmin şəkilçinin müasir türk dilində işlənmə dairəsi o qədər genişdir ki, onları hətta müasir türk dilində «universal» şəkilçi kimi də adlandırmaq olar. Bundan başqa, həmin şəkilçi türk dilində, demək olar ki, bütün dad və rəng bildirən sifətlərin sonuna gələrək azaltma və bənzərlik kimi məna verən sifətlər düzəldilir. Bunu da qeyd etməliyik ki, həmin şəkilçi yeni yaranmayıb, türk dilinin qədim dövrlərində də mövcud olmuşdur. Lakin bu şəkilçinin müasir dildəki qədər inkişaf yolu olmamışdır. Misallar: Hasan kadının yanına gəldiyi zaman vaxt bir hayli keçmişti, sabahın pembe *beyazımsı* yüzü bir gölgə gibi sesilebiliyordu (Ertem. Çıkrıklar Durunca). - Hiçbir şikayət, tekdir, hətta *acımsı* bir manası yok; - Malum malum! Zevklere mudahale edilmez. Yalnız bu dördüncü ne ekşi ekşi, ne de tatlı *kekremsi...* (Faik. Kayıp Aranıyor). - Hülasa Esmə aklına eseni derhal yapan bir kadındı... Fakat bu yosma *erkeğilmsi* kadın... (Ertem. Çıkrıklar

Durunca). - İçində hala ahırlara mahsus olan tezək kokusiyle karışık kekremisi bir koku vardı (Derviş. Fosforlu Cevriye).

Yeşilimsi, morumsu, mavimsi, sarımsı, pembemsi, siyahımsı, tatlımsı, kırmızımsı, karamsı, göğümsü, kızılımsı, artalmsı və s.

-msı, -msi şəkilçili müasir türk dilində hər cür isimlərin sonunda işlədilərək azaltma və bənzərlik mənası bildirən sifətlər düzəldir. Misallar: Öteki evlər hep *kulübemsi* (F.Erdinç. Telgraf «Memleketimi Anlatıyorum»). – Bu azap yetmiyormuş gibi, art ayaklarına da *paçavramı* bir şey dolanıp duruyor (Erdinç. Uyuz Keçi «Memleketimi Anlatıyorum»). – Elbisenin kolları dirseklerine kadardı. Tam göğsünde yeşilli beyazlı *kravatımsı* bir şey vardı; - Pantolonunu, caketini fırlatır, kış altındaki adeta *kamaramı* yere sokulur, düşünürdü (Faik. Bir Takım İnsanlar). – Doğanın babası zengindir, altı apartmanı, iki *apartmanımsı* konağı, yirmi kadar da herbiri senede altışaryüz lira kira getirir evleri vardır [10, 309]. *Dolabımsı, penceremsi, duvarımsı, ağacımsı, tepemsi, ormanımsı, köylümsü* və s.

Həmin misallara diqqətlə nəzər saldıqda onlarda, şübhəsiz, oxşarlıq, bənzərlik kimi əlamətlərin ifadə olunduğunu aydın görmək mümkündür. Lakin unutmamalı ki, həmin əlamətlər azaltma əsasında. Çünki *paçavramı* dedikdə, məlumdur ki, tam mənasında cındır deyil, cındıra bənzər bir şey haqqında danışmaq gedir. Eləcə də *dolabımsı* dedikdə həqiqi mənada dolab deyil, dolablığa yaxın, oxşar bir əşya barəsində məlumat verilir və s.

Məlumdur ki, türk dillərinin ümumi qrammatik qanunauyğunluqları ilə yanaşı, onların hər birinin öz spesifik xüsusiyyətləri də vardır. Belə ki, müasir türk ədəbi dilindəki *-msı* şəkilçisi və onun başqa fonetik variantları ilə sifət və ya isimlərdən azaltma mənası bildirən sifətlərin düzəldilməsi kimi geniş bir funksiyaya malik olması imkanı türk sistemli başqa dillərdə demək olar ki, çox azdır.

Belə ki, həmin şəkilçi müasir qaqauz dilində rəng və dad bildirən bəzi sifətlərlə işlədilə bilər; məsələn, *sarımsı, işimsi* «turşəhər».

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, türk dilindəki *-msı* şəkilçisinə uyğun Azərbaycan ədəbi dilində az işlənən *-sov* şəkilçisi vardır.

Azərbaycan ədəbi dilində həmin şəkilçi başlıca olaraq *uzun* (uzunsov), *dəli* (dəlisov), *ağ* (ağımsov) sözləri ilə işlədilir: Həsənalı qıçını xırman ağzındakı *uzunsov* daşın üstündən aşır [8, 56]. -Əlimərdanın nəinki iri qara gözləri, geniş ağ alnı, balaca qulaqları, hətta xırdaca barmaqlarının *uzunsov*, çöhrayı dırnaqları da eyni ilə atasının ki idi [4, 78].

- (*i*)*mturak*/ - (*i*)*mtirek*/ - (*u*)*mturak*: Bu şəkilçilər türk dilində, başlıca olaraq, rəng və dad bildirən sifətlərlə işlədilir. Lakin qeyd etməliyik ki, onlar *-msı, -msi* şəkilçilərinə nisbətən az məhsuldadır.

Göstərmək lazımdır ki, türk dilçiliyində həmin şəkilçilərin əvvəlinci iki variantının vahid formada yazılışı hələ də həll edilməmişdir. Belə ki, hazırda məktəb dərslikləri, ayrı-ayrı dilçilərin yazmış olduğu qrammatika və ya elmi məqalələrdə, həmçinin bədii əsərlərdə həmin şəkilçilərin *-mturak, -mtrak; -mtirek, -mtrek* formalarına rast gəlmək mümkündür. Belə bir halı türk dilinin qədim dövrlərindən indiyə kimi müxtəlif adda yazılmış lüğət kitablarında da görmək olar.

Türk dilçilərindən Mitat Sədullah Sander, Əli Qalib Pəkəl və başqaları öz əsərlərində həmin şəkilçilərin *-mtırak*, *-mtirek* şəklində işlədildiyini göstərirlər.

Lakin bəzi dilçilə müasir türk ədəbi dilində onun yalnız *-mtırak* və ya *-mtrak* (müxtəlif hallarda həm *-ı-la*, həm də *-ı-sız* yazılır) formasında işlədildiyini göstərirlər. *-mtırak* şəkilçisinin türk dilində ahəng qanununa tabe olmadığı məsələsindən danışarkən İbrahim Nəcmi bunun həqiqətə uyğun olmadığına işarə edir. O yazır: «İstanbul şivəsində «*mtrak*» lahikasının ahəngə tabi olmadığı və «*ekşimtrak*, *mavimtrak*, *yeşilimtrak*» denildiği iddia edilmektedir».

Müəllif *-ekşi* sifətinin *-mtirek* şəkilçisi ilə işlədildiyinin daha doğru olmasını göstərir. Bunu da qeyd etmək lazım gəlir ki, İbrahim Nəcminin qrammatika kitabında həmin şəkilçinin hər iki fonetik forması *-ı*, *-i* səsləri olmadan, yəni *-mtırak*, *-mtirek* deyil, *-mtrak*, *-mtrak* formasında yazılmışdır.

Fikrimizcə, həmin şəkilçinin İstanbul şivəsində yalnız bir fonetik variantda (*-mtrak*) işlədildiyini əsas tutaraq müasir türk ədəbi dilinin orfoqrafiya qaydalarında həmin şəkilçinin yalnız bir *-mtırak* fonetik variantı qəbul edilmişdir.

Lakin qeyd etməliyik ki, həmin şəkilçinin müasir türk ədəbi dilində ahəng qanununa tabe olmaması haqqındakı fikri həmin şəkilçilərlə işlənən bütün sifətlər üçün qəti qanun hesab etmək doğru deyildir. Çünki ahəng qanunu başlıca olaraq yalnız *mavimtrak* sifətində pozulur ki, bunu da istisna bir hal kimi hesab etmək olar. Buna görə də müasir türk dilində *yeşilimtirek*, *ekşimtirek*, *mavimtirek* əvəzinə *yeşilimtrak*, *ekşimtrak*, *mavimtrak* şəkillərinin işlədilməsi doğru deyildir.

Türk dilçilərindən Ə.C.Emre də *ekşimtirek* formasının daha doğru olduğunu söyləyir.

Bundan başqa, türk dilində həmin şəkilçinin bəzən *-t*-dan sonra *-ı* və ya *-i* *-siz* yazıldığı da qrammatik nöqteyi-nəzərdən düzgün deyildir. Çünki belə forma dilin heca qanununun pozulmasına səbəb olur. Buna görə də onun *-mtırak*, *-mtirek* formasında yazılışı daha doğrudur.

Müasir türk dilində həmin şəkilçinin müxtəlif şəkildə işlədildiyini aşağıdakı misallardan daha aydın görmək olar. Misallar: Ne oldun Raif? Diye sordu. Sesi hiç değişmemişti. Yalnız benzinin solukluğu *sarımtırak* bir hal almıştı; - ...fakat bu kapı açılıp, dışarı vuran *sarımtırak* ışıқта... (S.Ali. Kürk Mantolu Madonna). – Küpün *yeşilimtrak*, sırlı bedeninde,.. (B.Sıtkı. Nazreti Cimri Aleyhissalam «Memleket Hikayeleri»). -Kapı ve pencerelerin, ortalık karardıkça kuvvetlenen *mavimtrak* ışıkları içinde... (R.N.Güntekin. Ateş Gecesi). O baktı, bu zayıf, sinirli, *kırmızımtırak* gözlü yüze dikkatle baktı,... (S.Ali. Pazarcı). - ...şapkanın altından görünen saçları yarı beyaz, yarı *kırmızımtırak*,... rengindeydi M.C.Anday. Aylaklar). *Morumturak*/*morumtrak*, *kızılımtırak* və s. *-sı/-si/-su/-sü*.

Bu şəkilçi müasir türk ədəbi dilində müəyyən sifət və isimlərin sonuna artırılı bilir. Müasir Azərbaycan, qaqauz və başqa bir çox türk ədəbi dillərində işlədilir. Bir qayda olaraq, səssizlə bitən sifət və isimlərdə təsadüf edilən bu şəkilçi müasir türk ədəbi dilində əsas etibarilə bənzərlik, oxşarlıq bildirir. Lakin həmin əlamətlər azlıq məfhumu ilə sıx bağlıdır. Bunu misallardan aydın görmək mümkündür.

Sifətlərlə: məs.: ...denizin dibində baktın bir koca Vapur yan yatmış yatıyor. O, yeşile çalan *bulanıksı*, sisli su içinde Vapurun her tarafı büyümüş, kocamanlaşmış. (Faik. Bir Takım İnsanlar). – Sokak *çirkefsi çirkefsi* kokmakta (Y.Kemal. Avare Yıllar). *Yeşilsı, kızsı, yanıksı, aptalsı, erkeksi* və s.

İsimlərlə: məsələn, Hasan Onbaşının *çocuksu*, şakacı gülec yüzü...; -En uçta bir ihtiyar oturmuş, kalabalıkla hiç ilgilenmiyordu. Tatlı, *çocuksu* bir yüzü vardı (Y. Kemal. İnce Memed). – İlk insanlar, henüz *adamsı*... varlıklar iken, birbirleriyle işaretleşip konuşmak...; -Şu bu: İşaret *isimsilerinden* ikisinin bileşmesinden uluşan bu *isimsi* de kişi ve şey kavramlarını belirsiz olarak gösterir [2, 87]. *Fiilsı, maymunusu, zamirsı* və s.

-şın/-şin : Müasir türk ədəbi dilində bəzi rəng bildirən sifətlərin sonuna gətirilərək əlamətin adi dərəcədən azlığını ifadə edən bu şəkilçinin işlənmə dərəcəsi çox məhduddur. Ən çox *sarı* sifəti ilə işlədilib, müasir türk dilində *ak, mavi, kara, gök* rəng bildirən sifətlərin də sonuna gətirilir; məsələn, *akşın, mavişin, karaşın, gökşin*.

Qeyd etməliyik ki, bəzi türk dilçiləri istisna olmaqla, türk dilinin qrammatikasına aid yazılmış əsərlərdə həmin şəkilçi haqqında danışılmamışdır. Misallar: Babam yahudi idi, dedi. Annem almandır. Fakat o da sarışın değil (S.Ali. Kürk Mantolu Madonna). – En güzel olta kullanan şu *sarışın*, çocuk olacaktır (S.Faik. Bir Takım İnsanlar). – Liseli çocuklar vardı. İçlerinde iki de Türk çocuğu vardı,.. Uçmuş renkleri, *sarışın* kafaları... (S.Faik. Kayıp Aranıyor). – Kaplanın yanında oturan *sarışın* genç kadın hayatından memnun görünüyordu;... *sarışın* kadın, mensup olduğu sirk Pariste temsiller veren Rus hayvan terbiyecisi Nazarovaydı [8, 37]. – Bu Sonny Day adlı yeşil gözlü, güler yüzlü *sarışın* bir çocuktur [9, 29].

-şın/-şin şəkilçisi əlamətin azlığını bildirmək xəhətindən Azərbaycan dilçiliyində çoxdan normalaşmışdır. Bu şəkilçi müasir Azərbaycan ədəbi dilində hələlik bir *-şin* fonetik variantında işlədilərək yalnız *sarı* və *qara* kimi əsli sifətlərin sonuna gətirilir.

Prof. H.Mirzəzadənin göstərdiyinə görə, *-şın, -sov, -mşıl* kimi azaltma dərəcəsi düzəldən şəkilçilər Azərbaycan «ədəbi yazı dilində az da olsa, nisbətən sonralar normalaşmışdır». [5, 150] Məsələn, Vanya deyilən pəhləvan cüssəli *sarışın* bir oğlan mənim əlimi bərk-bərk sıxdı. – Alagöz *sarışın*, körpəcə bir qız (Səməd Vurğun). – Tutu adlı altı-yeddi yaşlı bir qız *qaraşın* olduğundan, anası ona qaraca qız deyirdi (S.S.Axundov. Qaraca qız). – Əlində rupor tutmuş ağsaçlı, *qaraşın* bir kişinin səsinə eşticək əhvalatın nə yerdə olduğunu başa düşmək çətin deyildi.

-mtıl/-ımtıl/-umtul/-ümtül

Bu, müasir türk ədəbi dilində az işlənən şəkilçilərdəndir; bəzi rəng bildirən sifətlərin sonuna gətirilərək əlamətin zlığını bildirir. Məsələn, *göğümtül, sarımtıl, akımtıl, morumtul. Acımtıl, «Bu yemiş acımtıl»*.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu şəkilçilər vaxtı ilə türk dilində məhsuldar olmuşdur. Həmin şəkilçilər türk sistemli bəzi başqa dillərdə nisbətən çox işlədilir. Belə ki, müasir Azərbaycan ədəbi dilində həmin şəkilçinin *-mtıl, -ımtıl, -umtul, -ümtül* kimi

fonetik variantları vardır. Məs.: O, saçlarını maşınla vurdurmuş, bığ yerində nazik bir xətt qoydurmuş, arıq, uzun və *bozumtul* zünü yenidən qırxdırmışdı (Mehdi H., Abşeron). – (Leytenant) papiros çıxartdı, kibritin *sarımtıl* Alovu onun üzündə titrədi; - Göz işlədikcə uzaqlarda yüngül *göyümtül* dumana bürünmüş kimi görünən dağların yamaclarında...; - *Qaramtil* bir bulud parçası... [4, 63] və s. Misallar göstərmək olar.

Müasir türkmən dilində həmin həkilçinin *-mtıl*, *-mtıl*, *-ımtıl*, *-imtil*, *-umtil*, *-ümtıl* variantlarında rəng bildirən əslə sifətlərlə işlədilir. Məs.: *qaramtil palto*, *ak-aqımtıl kağız*, *çalımtılkostyum*, *qök-qöqümtıl*, *mavumtil* və s.

Azaltma mənasında həmin şəkilçilər özbək ədəbi dilində də bir neçə rəng bildirən sifətlərlə işlədilir. Məs.: *kukimtil*, *sarğıimtil*, *koramtil* və s.

Bunun müasir qaraqalpaq ədəbi dilində *-ımtıl*, *-imtil* şəkilli vardır. Məs.: *kcaramtil* və s.

-çıl/-çıl/-çıl/-çül : Bu şəkilçilərlə müasir türk ədəbi dilində azaltma, bənzərlik mənası verən sifətlər yaradılır. Həmin şəkilçilər qədim türk dilində də mövcud olmuşdur. Müasir türk dilində azaltma, bənzərlik mənalı sifətlər düzəldilməsində çox da məhsuldar deyildir. Misallar: Gözləri *kırçıl* sakalının içindən simsiyah, canlı baxarlar (S.Faik. Mahalle Kahvesi). -Yaşlı kadının oyunsuzluğuna içəriyən:... çox akımsız *akçıl* saçlar,.. [15, 152].

Kırçıl: saçına veya sakalına ak düşmüş olan, saç sakalı alacalaşmış bulunan. *Akçıl*: az ak «*Akçıl* bir teni vardı. *Görçül*: az gök, rengine çalar, «*gökçül* bez». *Akçıl*: rengini atmış veya atmış gibi olan. Bu perde güneşten *akçıl* olmuş. *Akçıl* bir yeşil; *Gökçül*: mavimsi, gökle ilgili, semavi. [13, 469]

Lakin bunu da göstərmək lazımdır ki, *-çıl*, *-cıl* və onun başqa fonetik variantları müasir türk ədəbi dilində sözdüzəltmə xəhətindən nisbətən çox işlədilir.

-çıl şəkilçisi ilə türk sistemli bəzi dillərdə də azaltma, bənzərlik sifətləri düzəldilir. Məsələn, müasir qırğız dilində: *-çıl*, *akçıl* və s. Həmin şəkilçi qaraqalpaq, noqay, qazax dillərində də mövcuddur. Lakin bu fərqlə ki, bu dillərdə dilin inkişafı nəticəsində ç əvəzinə ş səsi işlədilir.

Müasir noqay dilində: məs.: *akçıl*, *koğşıl*; qaraqalpaq dilində: *akçıl*, *kekşıl*, *sarışıl*; qazax dilində: *kökşıl*, *akşıl* və s.

Türk dilində qeyri-məhsuldar şəkilçilərdən aşağıdakıları göstərmək olar:

-man/-men. *Ilıman*: az ılık, *Ekşimen*: az ekşi, *Delişmen*: az deli hafif meşrepli. *Delişmen*: şımarık ve *delice* tavrılı. «-men eki de renk sıfatlarına küçültme manası getirmekte ve çok defa insan veya hayvan tipleri belirtmek için kullanılmaktadır, *karaman*: *siyahımsı* (adam)».

Bəzi xüsusi sözlərin müəyyən sifətlərdən əvvəl işlədilməsi yolu ilə düzəlmələr:

Müasir türk ədəbi dilində sifətin azaltma forması morfoloji qaydadan başqa sintaktik yolla da düzəldilir. Bunun üçün *açık*, *alaca* sözləri bir neçə rəng bildirən sifətlərdən əvvəl işlədilir. Misallar: Çakırdikeni bittiği yerde bir iki üç dört tane bitmez... Baharda zayıf, *açık* yeşildir. (Kemal Y. İnce Memed). – Geçtiğiniz şuraların seviz ağaçlarını rengi *açık* esmer,.. (S.Faik. Bir Takım İnsanlar). – Benim gelin, ikinci oğlumun karısı, ilk çocuğunu doğurduğu zaman, *açık* kumral saçlı, *açık*

mavi gözlü tatlı bir oğlan [7, 127]. – Fakat gene de şık görünmek arzusunda. Oysa kahverengi elbise, *açık* kahve çizgili gravatı... [14]. – Kırmızı, beyaz ve *açık* yeşil renklerde geniş çizgili poplinden plaj esvabı [16].

Sifətin təyinlik dərəcəsini qüvvətləndirmək üçün bəzən *açık* sözünün sonunda -*ça* şəkilçisi də işlədilir. Məsələn: [Çakırdikeni] Yaz ortalarında, dikende, önce mavi damarlar peydah olur. Sonra yavaş yavaş, dikenin dalları, gövdesi mavileşir. *Açıkça* bir mavidir bu... (Y.Kemal. İnce Memed).

Türk dilində *alaca* sözünün sifətlə işlədilərək əlamətin azlığını bildirmək cəhətindən işləmə dairəsi məhduddur. Onun hələlik yalnız karanlıq sifəti ilə işlədildiyi bizə məlumdur. Misallar: Sabahın *alaca* karanlığında Yaponlar bastılar köyümüzü (S.Üstüngel. İnci İrmağı). – *Alaca* karanlıkta kaldığı için bir şey göremedim (S.Ali. Kürk Mantolu Madonna). – Geç kalacağız, hadi şehre! *Alaca* karanlıkta denizde ses seda kesilmiş, her şey uykuya varmıştır (S.Faik. Bir Takım İnsanlar).

Açık, *alaca* sözlərinin sifətdən əvvəl işlədilərək əşyanın əlamətinin adi dərəcədən azlığını bildirməsi gətirdiyimiz misallardan aydın görünür. Yəni çakırdikeni *açık* yeşildir dedikdə, həmin bitkinin rənginin tam mənasında yaşıl deyil, bir az yaşıl olduğunu ifadə etmiş oluruq. Eləcə də *alaca* karanlıkken yola çıktılar dedikdə qaranlıq gecə deyil, səhərə yaxın, yəni az qaranlıq olduğunu bildirmiş oluruq.

Bunu da göstərməliyik ki, ümumiyyətlə, türk dilçiliyində indiyə qədər həmin sözlərin yardımı ilə azaltma dərəcəsi düzəldilməsi haqqında danışılmamışdır. Lakin başqa türk dillərində həmin forma o dillərin mütəxəssisləri tərəfindən sintaktik bir qayda kimi qəbul edilmişdir. Məsələn, müasir Azərbaycan dilində [3, 136] *ala* sözü bir neçə sifətlə işlədilər bilər və sifətin adi dərəcədən az olduğunu göstərir: *ala-qaranlıq*, *ala-bulanıq*, *ala-toran*, *ala-yarımçıq*, *ala-babat*, *ala-bəzək*, *ala-sütül*, *ala-çiy*, *ala-bişmiş* və s.[2,72] Məs.: Bu saat *ala* -yarımçıq biliklə nə eləmək olar? [11, 28]. Bir azdan səhər *ala*-toranında üfəqdə toplar göründü [1] və s.

Açık sözünün yardımı ilə əlamətin azlığı yalnız rəng bildirən əsl sifətlərlə düzəldilir; məsələn, *açıq-yaşıl*, *açıq-qırmızı*, *açıq-sarı*, *-açıq-abı*, *-açıq-bənövşəyi*, *açıq-qəhvəyi*, *açıq-göy*, *açıq-sürməyi*, *açıq-çəhrayı* kimi misalları göstərmək olar.

Ədəbiyyat siyahısı

- Abbaszadə H. «Bakı», axşam qəzeti, 1960.
- Бабадов М. Сифət, Azərbaycan dilinin qrammatikası, I hissə, Bakı, 1960.
- Дямичизадэ. Э. Сифət, Azərbaycan dilinin qrammatikası, I hissə, Bakı, 1951.
- Əfəndiyev İ. Söyüdlü arx, III cild, “AVRASİYA PRESS”, Bakı, 2005.
- Мирзязая Н. Азярбайъан дилинин тарихи морфолоэийасы. Бакы, 1990/
- Hüseynzadə M. Müasir Azərbaycan dili (morfologiya), Bakı, 2007.
- Heinrich Böll. İranda günlüğü. Çeviren: S.V.Örnek. «Türk Dili», sayı: 127, 1962.
- Hafta mecmuası, sayı: 37, 1958

- Hayat mecmuası, sayı: 29, 1960
- İbrahimov M. Seçilmiş əsərləri, III cild, „Şərq- Qərb“ Bakı, 2005.
- Mehdi H.. Abşeron, III cild, “AVRASİYA PRESS”, Bakı, 2005.
- Necmi İ. Türkçe Gramer, İstanbul, 1929, s. 309.
- Түркче Сюзлүк. Анкара, 2019.
- «Ulus» gazetesi, 16.10.1960.
- Ulçugür S. Sevebilmek. «Türk Dili», sayı: 152, 1964
- «Yeni Sabah» gazetesi, 23.5.1963

Açar sözlər: türk dilləri, müqayisə, sifət, azaltma dərəcəsi XÜLASƏ

Müasir türk dili qrammatikasının aktual məsələlərindən biri də sifətin müqayisə dərəcələrinin tədqiqidir. Çünki sifətin həmin kateqoriyası, ümumiyyətlə, türkologiyada, xüsusilə türk dilçiliyində elmi cəhətdən kifayət qədər tədqiq olunmamışdır. Belə ki, həm türk dilçiliyində, həm də türkologiyada sifətin müqayisə dərəcələrinin miqdarı, onların adlandırılması, morfoloji və sintaktik yolla düzəldilmə qaydaları haqqında müxtəlif fikirlər mövcuddur. Təkcə bunu qeyd etmək kifayətdir ki, türk dilinə aid türk, sovet və Avropa türkoloqlarının yazdıqları əsərlərdə türk dilində sifətin birdən yeddiyə qədər dərəcəsi olduğu göstərilir.

Türk dilçiləri tərəfindən müxtəlif dövrlərdə yazılmış qrammatika kitablarında sifətin dərəcələri bir çox istilahlarla adlandırılmışdır. Məs.: *adi, müsavət, beraberlik, eşitlik, mübalağa, rüchan, üstünlük, enüstünlük, tafdil, tafzil, tekit, müekkere, pekişme, küçültme, azaltma, eksiklik, tasgir, taklil, duniyet, fazlalık və s.*

Sifətin azaltma forması ilə əlamət və ya keyfiyyətin adi dərəcədən azlığı bildirilir.

Müasir türk ədəbi dilində sifətin azaltma forması həm morfoloji, həm də sintaktik yolla düzəldilir:

a) müəyyən şəkilçilər vasitəsilə; - (ı) *msı/- (i)msi/- (u)msu/- (ü)msü*, - (ı)*mtırak/ - (i)mtirek/ - (u)mturak, -msı, -msi, -şın/-şin və s.*

b) bəzi xüsusi sözlərin müəyyən sifətlərdən əvvəl işlədilməsi yolu ilə: *açık, alaca, ala və s.*

DIMINUTIVE DEGREE OF ADJECTIVES IN MODERN TURKIC LANGUAGES

Aliyeva Tarana Aslan
Ganja State University, academician

SUMMARY

One of the topical issues of modern Turkish language grammar is the study of comparison degrees of adjectives. Because that category of adjective, in general, has not been studied scientifically enough in Turkology, especially in Turkish linguistics. Thus, both in Turkish linguistics and in Turkology, there are different opinions about

the number of degrees of comparison of the adjective, their naming, and the rules of morphological and syntactic correction. It is enough to note that in the works written by Turkish, Soviet and European Turkologists on the Turkish language, it is indicated that the adjective has degrees from one to seven in the Turkish language.

In the grammar books written by Turkish linguists in different periods, the adjective degrees were named with many terms. For ex.: *ordinary, equal, solidarity, unity, exaggeration, precedence, superiority, supremacy, modification, clarification, confirmation, reinforcement, diminution, reduction, deficiency, description, imitation, uniformity, excess, etc.*

The diminutive degree of adjective means less than the usual degree of a indication or quality.

In the modern Turkish literary language, diminutive degree of adjective is formed both morphologically and syntactically:

a) through some suffixes; - (i) *msı/-*(i)*msi/-* (u)*msu/-* (ü)*msü*, - (i)*mtırak/* - (i)*mtirek/* - (u)*mturak*, -*msı*, -*msi*, -*şın/-şin*, etc.

b) by using some special words before some adjectives: *açık, alaca, ala* ((light), etc.

Key words: turkic languages, comparative, adjective, diminutive degree

УМЕНЬШИТЕЛЬНАЯ СТЕПЕНЬ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В СОВРЕМЕННЫХ ТЮРКСКИХ ЯЗЫКАХ

Алиева Тарана Аслан

Гянджинский государственный университет, преподаватель

АБСТРАКТНЫЙ

Одним из актуальных вопросов современной грамматики турецкого языка является изучение степеней сравнения прилагательных. Потому что эта категория прилагательных вообще недостаточно научно изучена в тюркологии, особенно в турецком языкознании. Таким образом, и в турецком языкознании, и в тюркологии существуют разные мнения о количестве степеней сравнения прилагательных, их наименовании, правилах морфологической и синтаксической коррекции. Достаточно отметить, что в работах турецких, советских и европейских тюркологов по турецкому языку указывается, что прилагательное в турецком языке имеет степени от одной до семи.

В учебниках по грамматике, написанных турецкими лингвистами в разные периоды, степени прилагательных обозначались множеством терминов. Например: обычное, равное, солидарность, единство, преувеличение, приоритет, превосходство, превосходство, изменение, уточнение, подтверждение, усиление, уменьшение, сокращение, недостаток, описание, имитация, единообразие, избыток и т. д.

Уменьшительная степень прилагательного означает меньшую, чем обычная степень признак или качества.

В современном турецком литературном языке уменьшительная степень прилагательного образуется как морфологически, так и синтаксически:

а) через определенные суффиксы; - *(ı) msi/- (i)msi/- (u)msu/- (ü)msü*, - *(ı)mtırak/ - (i)mtirek/ - (u)mturak*, -*msı*, -*msi*, -*şın/-şin* и так далее.

б) используя специальные слова перед определенными прилагательными: *açık*, *alaca*, *ala* (*светло*) и так далее.

Ключевые слова: тюркские языки, сравнительный анализ, прилагательное, Уменьшительная степень

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 15.02.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 24.02.2024

**Rəyçi: Aytən Arzulla qızı Əhmədova
dosent, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru**

tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur